

मगांराग्रारोहयो-महाराष्ट्रः एक पाऊल ग्रामविकासाच्या वाटेवर

महाराष्ट्राचा जवळपास ५४ % भूभाग खेड्यांत विभागलेला आहे. देशाच्या विकासात राज्यांचा सहभाग जसा अग्रगण्य ठरतो तसा राज्यांचा विकास खेड्यांवर अवलंबून असतो. ग्रामगीतेतील अठराव्या अध्यायात म्हटल्याप्रमाणे,

'काही कर्म गावां-लोकांकरीता । सेवाधर्मरूप ॥'

या वचनाची बांधिलकी जपण्यात मगांराग्रारोहयो (महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना) सिंहाचा वाटा उचलते. सुरुवातीला १९७७ मध्ये महाराष्ट्रात रोजगार अधिनियम सुरु झाला. लहानशया रोपटयाचे एकदा का वटवृक्षात रूपांतर झाले की तो आपल्या शाखा दुरपर्यंत पसरवतो. त्याप्रमाणेच महाराष्ट्रात या योजनेचे बीज रोवले गेले. त्याची दखल घेवुन केंद्र शासनाने २००५ मध्ये रोजगार हमी कायदा संपूर्ण देशभर लागू केला. महाराष्ट्रानेही केंद्र शासनाच्या नियमानुसार योजना राबविण्याचा पर्याय स्थिकारला. सद्यस्थितीत ही योजना दोन थरांत विस्तारलेली आहे. त्यातील 'एक- महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना- महाराष्ट्र' तर दुसर म्हणजे 'वैयक्तिक लाभाच्या योजना'. आपल्याकडील मुंबई व मुंबई उपनगर वगळता इतर सर्व (३३) जिल्हात मगांराग्रारोहयो कार्यरत आहे. चालू अर्थिक वर्षात केंद्र शासन प्रती कुटुंब १०० दिवस रोजगार उपलब्ध करून देण्याची हमी देते. त्यामुळे ग्रामीण जनतेला रोजगार मिळून दिर्घकालीन टिकणाऱ्या पायाभूत सोरींची पूर्तता झाल्याने त्यांचे राहणीमान सुधारून कायम स्वरूपी मालमत्ता उभारली जाईल असा कटाक्ष ठेवला जातो.

वाढत्या औद्यौगिक विकासाची झळ पर्यावरणाला हानी पोहचवते. या दुष्परिणामांमुळे निकटच्या काळात मानवी भवितव्य धोक्यात येवू शकते. अशा एक ना अनेक न उलगडणाऱ्या कोड्यांचे कुलुप उघडण्याचे काम मगांराग्रारोहयो लोकसहभागातून करण्याचा प्रयत्न करते. या कायद्यातील तरतूदीनुसार नैसर्गिक साधनसंपत्ती जपणाऱ्या श्रमप्रधान कामांना प्राधान्यता देण्यात आली आहे. प्रामुख्याने जलसंधारण व जलसंवर्धनाची कामे (वेगवेगळे बांध, जैविक बंधारा, वनराई बंधारा, चर खोदणे, माती कामातून शेत रस्ते, पांदण रस्ते, शेत-बांध बंदिस्ती, झन्यातील गाळ काढणे इत्यादी), दुष्काळ प्रतीवंधक कामांत- वनीकरण व वृक्ष लागवड, रोपवाटीका, वैरण विकास, रस्ता दुतर्फा लागवड इत्यादी, जलसिंचन कालव्यांची कामे, पाणलोट विकास, राजीव गांधी भवन आणि इतर अत्यावशक कामे अंतर्भूत केली आहेत. याबरोबर वैयक्तीक लाभाच्या योजनांमध्ये फळबाग लागवड, तुती लागवड, औषधी वनस्पती, सिंचन विहीरी, विहीर पुर्णभरण, त्यांची दुरुस्ती व गाळ काढणे, अमृत पाणी प्रकल्प, वैयक्तीक शौचालये इत्यादी कामांचा समावेश आहे. उत्तरोत्तर योजनेचे महत्व आणि व्याप्ती वाढत चालली आहे. सोबतच्या छायाचित्रांवरून त्याचे स्वरूप आपल्या लक्षात येते.

'दुग्ध-शर्करा' योगाप्रमाणे योजनेचा डोलारा सांभाळण्यासाठी शासकीय यंत्रणा सक्रीय सहभाग नोंदवतात. जसे जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक (जिल्हाधिकारी) हे योजनेचे जिल्हा प्रमुख म्हणून मार्गदर्शन करतात. तर सहजिल्हा कार्यक्रम समन्वयक म्हणून मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद हे मोलाची कामगिरी बजावतात. तालुकास्तरावर 'कार्यक्रम अधिकारी (तहसीलदार)' आणि 'सहगटकार्यक्रम अधिकारी तथा गटविकास अधिकारी' हे योजनेची धुरा सांभाळतात. गावपातळीवर 'ग्रामसेवक' आणि 'ग्रामरोजगार सेवक' शासन यंत्रणा आणि मजूर वर्ग यातील दुव्याची भुमिका बजावतात. पंचायत समिती व जिल्हा कार्यक्रम अधिकारी यांच्या शिफारसी प्रमाणे वार्षिक कामांचा आराखडा राज्य शासनाच्या परवानगीने मंजूर केला जातो. योग्य पद्धतीने अंमलबाजावणी होण्यासाठी होणारा खर्च सर्वतोपरी केंद्रशासन पुरविते. सद्यस्थितीत निधी वितरीत होण्यासाठी e-FMS (Electronic Fund Management System) ही अद्यावत सुविधा वापरात आहे. प्रत्येक कामाच्या अंदाजपत्रकानुसार ६०% अकुशल मजुरीचा वाटा व ४०% कुशल-साहित्य खर्च असा खर्चाचा ताळमेळ साधला जातो. योजने अंतर्गत चालणारा सर्व कारभार MIS (Management Information System) संकल्पनेव्वारे 'MGNREGA SOFT' वर अद्यावत करण्यात येतो.

रोजगाराची हमी देण्याबरोबर मग्नारोहयो सामाजिक बांधिलकी जपण्याचा पुरेपुर शिकस्ता करते. काम केल्यापासून जास्तीत जास्त १५ दिवसांच्या आत मजूरी प्रदान करण्यात येते. जर त्यापेक्षा मजूरी प्रदानात उशिर झाला तर विलंबीत आकार संबंधीत कर्मचा-यांकडून वसूल करण्याचा मसुदा नव्यानेच अवलंबला जाणार आहे. मजूरी किफायतशीरपणे बँक किंवा पोस्टाच्या खात्यात जमा करण्यात येते. सरासरी रोजगार गावापासून जास्तीत जास्त ५ कि.मी. अंतरावर उपलब्ध होईल याची खबरदारी बाळगतात. रोजगारा संबंधित येणाऱ्या अडचणी Help line वर विनामुल्य नोंदविल्या जावून त्यांचे नीराकरण करण्यात येते. तक्रार निवारण प्राधिकाऱ्यांमार्फत मजुरांच्या अडचणी सोडविल्या जातात. आर्थिक परिस्थिती कमकुवत असलेले घटक, शारीरीक दृष्ट्या विकलांग, स्त्री-प्रधान कुटुंब, अत्यभूधरक व सिंमात शेतकरी यानां वैयक्तिक लाभाच्या योजनांसाठी प्रथम प्राधान्य दिले जाते. योजने अंतर्गत काम करणारा सगळा मजूर वर्ग वित्त मंत्रालयाव्वारे राबवल्याजाणा-या 'जनश्री विमा' योजनेच्या लाभास पात्र ठरतात. शिवाय चालू आर्थिक वर्षात जास्त दिवस काम केलेल्या मजूरांना 'राष्ट्रीय स्वास्थ विमा योजनेचा' लाभ घेता येवू शकतो. गावकच्यांच्या मेहनतीतून आणि शासनाच्या आर्थिक मदतीव्वारे रोजगाराचा प्रश्न सोडवून गावाचा सर्वांगिन विकास साधण्याचे औचित्य मग्नाराग्रारोहयो साधू इछिते. म्हणूनच श्रमसंपत्तीच्या प्रशासनार्थ रचलेल्या या काव्यपंक्ती 'मग्नाराग्रारोहयो- महाराष्ट्र' या योजनेस सार्थ ठरतात-

'ऐसी करावी ग्रामसेवा। हेची कर्म आवडे देवा। संशय काही मनी न धरावा। तुकड्या म्हणे ॥'